

KREMLINTROL

Bas van der Plas

KREMLINTROL

Propaganda en desinformatie

voor Poetins Rusland

NARVA – 2023

Titel: Kremlintrol – Propaganda en desinformatie voor Poetins Rusland

© 2023 Bas van der Plas/INSUDOK

ontwerp omslag: Larissa Smirnova

Uitgegeven door: INSUDOK, Narva

email insudok@gmail.com

ISBN: 978 90 765 391 02

NUR: 686

Alle rechten voorbehouden. All rights reserved.

www.bestelmijnboek.nl

INHOUD

Inleiding	7
1. Desinformatie als cocaïne	11
2. Brigades van ‘experts’	17
3. De trollenfabriek	23
4. Berichten uit het Kremlin	31
5. De informatietroepen van Rusland	37
6. Secondary Infektion	45
7. Wikipedia en TikTok in Rusland	50
8. Russische media over de ‘nazistaat’ Oekraïne	55
9. Internet en censuur in Rusland	63
10. Aanval en verdediging	69
11. Ondersteuning van de oorlog	75
12. Discussie? Nee: ‘nazi!’	83
Bijlage De kracht van propaganda, door Hennie Konings	93
Bronnen	99

*“One of the most horrible features of war is that all the war-propaganda,
all the screaming and lies and hatred,
comes invariably from people who are not fighting.”*

George Orwell, *Homage to Catalonia* 1938

INLEIDING

Op 24 februari 2022 begon de Russische invasie van Oekraïne. Van dramatische effecten op de voedselvoorziening tot verstoringen van de energiesector had de invasie grote gevolgen over de hele wereld. Terwijl het Rusland-Oekraïne-conflict voortduurt wordt de veranderende rol van informatietechnologie en de invloed die dit heeft gehad op het conflict steeds duidelijker.

De toenemende inzet van informatie en technologie in conflictsituaties is geen nieuw fenomeen. Islamitische staat (ISIL) was in staat bijna 30.000 buitenlandse strijders te rekruteren tijdens het hoogtepunt van hun activiteiten, grotendeels door het geavanceerde gebruik van sociale media. En toen Rusland in 2014 de Krim annexeerde, kreeg Oekraïne niet alleen te maken met een omvangrijke militaire operatie, maar ook met een substantiële cyberoorlogscampagne.

In de afgelopen maanden is het aantal cyberaanvallen binnen Rusland vervijfvoudigd sinds het begin van de invasie, met hackergroepen zoals Anonymous die Rusland de oorlog hebben verklaard, waardoor Rusland het meest aangevallen land ter wereld is.

Ondanks de enorme cyberdreigingen in deze regio, die blijven toenemen, is de bezorgdheid over valse informatie op internet een van de laagste ter wereld in zowel Rusland als Oekraïne. In beide landen maakte minder dan 38% van de mensen zich zorgen over online desinformatie, aanzienlijk minder dan het wereldwijde gemiddelde van ruim 57%. De ongelijkheid tussen werkelijke en waargenomen dreigingen in deze regio suggereert dat internetgebruikers waarschijnlijk vatbaarder zijn voor online desinformatie en dit verklaart waarom het zo'n fundamentele rol speelt in de cyberoorlog. Zeker aan Russische zijde hebben strak gecontroleerde staatsmedia en het substantiële gebruik van desinformatie geholpen om controle over het conflict uit te oefenen. Dit verklaart voor een deel de lage weerstand tegen de invasie in Rusland.

In de vroege stadia van de oorlog nam de Oekraïense president Volodymyr Zelensky, vanuit de frontlinies van het conflict, via Zoom deel aan een rond-

leiding langs de bondgenoten van Oekraïne om steun voor Oekraïne op te trommelen. De internationale media kregen beelden te zien van Zelensky gekleed in gevechtsskleding, die wereldleiders smeekte om sancties op te leggen tegen Rusland en Oekraïne te voorzien van de wapens die nodig zijn om zichzelf te verdedigen. Veel van deze steun en veel van deze sancties zijn inderdaad aangekomen en dit heeft tot nu toe een enorme impact gehad op het conflict.

Ook de Oekraïense minister van Digitale Transformatie, Mykhailo Federov, een andere belangrijke speler in deze strijd op sociale media, heeft via Twitter druk uitgeoefend op particuliere bedrijven, van techreuzen zoals Apple en Amazon tot duizenden kleine en middelgrote bedrijven, om hun zaken in Rusland te beperken.

Het verbonden zijn met internet in Oekraïne is van cruciaal belang geweest. Basisbewegingen in Oekraïne hebben gezien hoe burgers inhoud uit het conflictgebied deelden, donoren in andere landen inschakelden om geld in te zamelen voor militaire voorraden en hulp te vergaren voor degenen die door het conflict ontheemd waren. Dit slimme gebruik van informatie en sociale media heeft Oekraïne aanzienlijke vroege winst in de informatieoorlog opgeleverd en heeft zeker bijgedragen aan de internationale reacties op de Russische invasie. De Russische reactie was duidelijk anders. Het Poetin-regime is goed geoefend in propagandacampagnes en waar Oekraïense bewegingen op sociale media grotendeels vanuit de basis opereerden, wordt de autoritaire benadering van bovenaf in Rusland gekenmerkt door het beperken van de vrije stroom van informatie, het opschorten van de toegang tot sociale media en het inschakelen van een leger van betaalde trollen om de klok rond te werken om de lijn van het Kremlin na te praten en rapporten uit Oekraïne in diskrediet te brengen.

Rusland mobiliseerde ook de zampolits, een militaire instelling die bestaat uit militaire priesters, psychologen en militaire commandanten die ervoor moesten zorgen dat Russische burgers en militairen loyaal en gemotiveerd blijven voor de Russische zaak. Rusland heeft deze acties aangevuld met strikte censuurwetten, met lange gevangenisstraffen voor degenen die openlijk de inva-

sie van Oekraïne ondermijnen, of er op een andere manier naar verwijzen dan de officiële Kremlinlijn van *‘een speciale militaire operatie’*.

De sociale media hebben een nieuwe component aan het conflict toegevoegd. In de aanloop naar de invasie waren er al Russische troepenbewegingen langs de grenzen gedocumenteerd op sociale mediaplatforms zoals TikTok en Telegram. Toen de invasie van start ging zijn Oekraïense gebruikers van sociale media in realtime begonnen met het documenteren van Russische activiteiten in Oekraïne. Deze informatie heeft een enorm strategisch voordeel gehad voor Oekraïne en heeft het leger in staat gesteld Meta (Facebook en Instagram) te gebruiken om gegevens over Russische troepenbewegingen te verzamelen. Meta en andere platforms zijn door de Oekraïense strijdkrachten gebruikt om informatie over Russische operaties te verzamelen en gewapende drones en nieuwe generatie lichte antitankwapens (NLAW) te begeleiden ter verdediging van Oekraïne. Activiteiten die van oudsher werden uitgevoerd door het leger of inlichtingendiensten, kunnen nu worden uitgevoerd door iedereen met een smartphone en internettoegang.

Hoewel een snelle informatiestroom zeker zijn voordelen heeft, zijn er een aantal uitdagingen die worden veroorzaakt door de toenemende inzet van informatieoorlogsvoering. Het grootste probleem is het omgaan met de overweldigende hoeveelheid beschikbare informatie die wordt verspreid op de sociale mediaplatforms met weinig tot geen analyse en het wordt steeds moeilijker, zo niet onmogelijk, om er snel genoeg doorheen te bladeren. Het scheiden van wat echt is en wat desinformatie is, is een nog moeilijker taak en de snelheid waarmee informatie zich op sociale media verspreidt, maakt dit nog uitdagender.

Sociale mediabedrijven hebben zelf moeite om dit veranderende landschap bij te houden. Meta (Facebook) heeft sinds het begin van het conflict minstens zes keer zijn inhoudsbeleid gewijzigd. Deze wijzigingen hebben op verschillende tijdstippen bepaald wat voor soort inhoud is toegestaan op deze platforms en hebben geleid tot verwarring bij gebruikers en moderators, terwijl particuliere bedrijven proberen door deze complexe geopolitieke gebeurtenissen te navigeren, waarbij ze prioriteit geven aan hun eigen gevestigde belangen.

Veel van deze technologieën bevinden zich in de beginfase en er bestaat grote onzekerheid over de lange termijn gevolgen voor toekomstige conflicten. Het gebruik van sociale media als hulpmiddel voor het verzamelen van inlichtingen kan zeer problematisch zijn. Hoewel Oekraïne informatie uit de sociale media heeft gebruikt in zijn verdediging tegen Rusland, zijn er een aantal incidenten geweest waarbij snode actoren en autoritaire staten de beschikbare informatie gebruikten om tegenstanders aan te vallen en afwijkende meningen het zwijgen op te leggen.

Bovendien bieden deze technologieën een platform voor autoriteiten om de verspreiding van informatie te controleren en te manipuleren. Door het wereldwijde bereik van sociale media heeft verkeerde informatie zich snel kunnen verspreiden. Een opmerkelijk voorbeeld in het begin van het conflict in Oekraïne was de wijdverspreide fakevideo van Zelensky die de Oekraïners opriep zich over te geven.

Hoewel de snelle informatiestroom een enorm potentieel biedt voor individuen om op de hoogte te blijven en met elkaar verbonden te zijn, mogen de uitdagingen die deze snelgroeiende technologieën met zich meebrengen niet over het hoofd worden gezien. Een van de voornaamste uitdagingen, de inzet van en strijd tegen desinformatie, fakenieuws, leugens en propaganda is het onderwerp van dit boek, dat een overzicht geeft vanaf het benutten van sociale media voor propaganda tot de professioneel geleide informatieoorlog met inzet van Kremlinrollen. Deels gebaseerd op de beschikbare literatuur, deels door eigen onderzoek.

1. DESINFORMATIE ALS COCAÏNE

Aan Joeri Andropov, hoofd van de KGB en later secretaris-generaal van de Communistische Partij, waardoor hij de machtigste man van de Sovjet-Unie was, wordt de uitspraak toegeschreven dat desinformatie vergelijkbaar is met cocaïne. “Snuif het een of twee keer en het zal je leven niet veranderen. Maar als je het elke dag gebruikt dan word je een verslaafde, een ander mens.” Al eerder schreef Leo Trotski, de door Stalin uit de Sovjet-Unie verdreven revolutionair, zijn in 1932 verschenen boek *‘The Stalin School of Falsification’* waarin hij de desinformatie en volgens hem vervalste geschiedschrijving in het land aan de kaak stelde. De bolsjewistische revolutie van 1917 werd een ingrijpende verandering over hoe er voortaan omgegaan zou worden met het verstrekken van informatie, met geschiedschrijving, met objectiviteit en nieuwsvoorziening. Alle eerdere ervaringen verbleekten bij de wijze waarop liegen, bedriegen en misleiden een bewuste keuze werd in de praktijk van de bolsjewistische speciale diensten. In de loop van een eeuw waren veel mensen van over de hele wereld, van pausen tot presidenten, van landen tot internationale organisaties, getuige van de desinformatie vaardigheden van de Tsjeka/GPOe/NKVD/KGB/FSB, zoals de organisatie achtereenvolgens heette, en de implementatie van actieve beïnvloedingsmaatregelen in dienst van het Russische buitenlands beleid.

Het gebruik van desinformatie als tactisch beïnvloedingswapen werd al georganiseerd in 1923, toen de adjunct-directeur van de GPOe, Józef Unszlicht, een speciale desinformatie-eenheid oprichtte om actieve inlichtingenoperaties uit te voeren. Unszlicht, geboren in Polen, was een van de oprichters van de Tsjeka en zag desinformatie als een uitgelezen kans om succesvolle afleidingsmanoeuvres op te zetten in open westerse samenlevingen. Het plan voor de speciale desinformatie-eenheid werd op 22 december 1922 door Unszlicht en Roman Pillar beschreven in een brief aan het Politburo van Stalin. Daarin werd gesteld dat de speciale desinformatie-eenheid zich moest richten op het creëren en verspreiden van misleidende informatie.

De beste manier om desinformatie op een geloofwaardige manier te verspreiden was volgens hen het gebruik van de media van open samenlevingen. Stalin en het Politburo keurden het voorstel goed en drongen er bij Unslicht op aan met deze werkwijze door te gaan.

Het eerste opmerkelijke en succesvolle gebruik van desinformatie was Operatie Trust. Deze liep van 1923 tot 1927 met als doel het Russische Witte Leger en monarchistische organisaties in ballingschap en buitenlandse inlichtingendiensten te misleiden met valse informatie over een omvangrijke verzetsorganisatie, Trust, die zogenaamd opereerde binnen de Sovjet-Unie. De illusie van strijd tegen het Bolsjewisme hielp om vele anti-Sovjet emigranten (Boris Savinkov en Pavel Dolgoroekov) en buitenlandse agenten (Sidney Reilly) naar Rusland te lokken, die vervolgens werden gearresteerd en geëxecuteerd.

Operatie Trust werd gevolgd door een aantal andere bekende en minder bekende operaties die materiaal hebben opgeleverd voor honderden boeken. Een van de beste bronnen is de verzameling aantekeningen die Vasili Mitrokhin tijdens zijn 30 jaar als KGB-archivaris maakte voordat hij vluchtte naar het Westen in 1992. De historicus Christopher Andrew heeft op basis van deze aantekeningen twee dikke boeken geschreven: *The KGB in Europe and the West* en *The KGB and the World*, samen ook in het Nederlands verschenen als *'Het Mitrokhin Archief'*. Een andere persoon die ook in dit verband genoemd kan worden is Ion Pacepa, een generaal van de Roemeense communistische speciale dienst Securitate, die in 1978 naar de VS vertrok. In 2013 publiceerde hij het boek *Disinformation*, waarin hij zijn eigen directe kennis gebruikte om licht te werpen op de creatie van valse verhalen, zoals het noemen van paus Pius XII als "Hitler's paus" tijdens de Tweede Wereldoorlog.

In de Sovjet-Unie werd desinformatie bijna een tak van wetenschap op zich en deze werd in de loop der jaren tot in de perfectie verfijnd. De term 'desinformatie' (дезинформация) werd voor het eerst gebruikt in de Grote Sovjet Encyclopedie in 1952. Volgens het boek is desinformatie vals nieuws dat in de media wordt verspreid met de bedoeling het publiek te misleiden. Daar werd aan toegevoegd dat dergelijke tactieken door het Westen tegen de Sovjet-Unie werden gebruikt. In woordenboeken in het Westen werd het begrip 'desinfor-

matie' pas aan het eind van de jaren 80 geïntroduceerd, waarbij de etymologische verklaring werd gegeven dat het woord was afgeleid van het Russische дезинформация (dezinformatsiya).

In het algemeen is het gebruikelijk dat inlichtingendiensten de taak hebben om op basis van verzamelde informatie de autoriteiten van een land te adviseren op het gebied van buitenlandse betrekkingen. Naast dit verzamelen van feiten omvatten de taken van de Russische buitenlandse inlichtingendienst echter ook het manipuleren van informatie. Dat gebeurde in de tijd dat de Sovjet-Unie bestond, maar het is van belang om te beseffen dat de val van de Sovjet-Unie daar niets aan heeft veranderd. De KGB werd opgesplitst en gereorganiseerd onder de huidige naam FSB, maar haar taken bleven ongeveer hetzelfde. Het wantrouwen in het westerse systeem van waarden en veiligheid bleef bestaan.

In zijn boek *Comrade J* uit 2007 gebruikt Pete Earley bijvoorbeeld het verhaal van Sergei Tretyakov, een hooggeplaatste Russische officier van de inlichtingendienst die in 2000 overliep toen hij bij de VN was, om te laten zien hoe Moskou doorging met actieve inlichtingen- en beïnvloedingsoperaties tegen de VS, zelfs in de jaren negentig, wat de vriendelijkste periode in de relatie tussen beide landen was. Tretyakov doet een tot nadenken stemmende uitspraak in het boek: "Ik wil Amerikanen waarschuwen. Als volk ben je erg naïef over Rusland en zijn bedoelingen. Je gelooft, omdat de Sovjet-Unie niet meer bestaat, dat Rusland nu je vriend is. Dat is het niet, en ik kan je laten zien hoe de SVR [de buitenlandse inlichtingendienst van Rusland – bvd] zelfs vandaag nog probeert de VS te vernietigen en zelfs meer dan de KGB tijdens de Koude Oorlog deed."

Dankzij de eindeloze mogelijkheden van internet kregen desinformatie en nationale propaganda een geheel nieuwe betekenis met de opkomst van de voormalige KGB-inlichtingendienst officier en FSB-directeur Vladimir Poetin in 1999. De machinerie van de KGB werd gepolijst en ingezet om de imperialistische belangen van Rusland te dienen. De staat nam snel de controle over de media onder haar hoede en de belangrijkste televisiestations werden 's werelds meest professionele propagandakanalen.

De autoriteiten richtten hun aandacht op informatiebeveiliging, wat snel zijn weg vond naar nieuwe strategiedocumenten. De details ervan werden bekend en berucht gemaakt door de Russische generaal en huidige chef van de generale staf, Valery Gerasimov, in de naar hem vernoemde doctrine.

De introductie van sociale media en de snelle ontwikkeling ervan zijn een ongekennde goudmijn gebleken voor inlichtingendiensten. De verspreiding van desinformatie is in de wereld van vandaag aanzienlijk eenvoudiger dan bijvoorbeeld aan het eind van de jaren tachtig. Toen duurde het nog meer dan drie jaar voordat *Operatie Infekction* van de KGB erin slaagde een wereldwijd gerucht te verspreiden dat het hiv-virus afkomstig was van het biologische wapenprogramma van het Pentagon. Dit informatiek verscheen voor het eerst in een kleine pro-Sovjet krant in India, *Patriot*, op 17 juli 1983. Twee jaar later werd hiernaar verwezen door een populair Sovjet-weekblad, *Literaturnaya Gazeta*, als de bron van het verhaal. Van daaruit vond het zijn weg naar de voorpagina van een Britse tabloid en in april 1987 was het nepnieuws gepubliceerd door de reguliere media van meer dan 50 landen.

Ruim 30 jaar later ging het vele malen sneller. Aan de vooravond van de beslissende ronde van de Franse presidentsverkiezingen van 2017 werd de favoriet, Emmanuel Macron, het slachtoffer van een massale hackaanval. De database van zijn e-mails en andere documenten ging binnen enkele minuten viraal op een file-sharing-service. In amper drie uur tijd werd het bericht zo'n 47.000 keer gedeeld en een halve dag later was het wereldwijd trending op Twitter. Hoewel Rusland betrokkenheid heeft ontkend, bewijzen de cybersporen het tegendeel. In de jaren negentig klaagden verschillende westerse inlichtingendiensten al dat Rusland actiever was geworden dan tijdens de Koude Oorlog, maar dat bleef grotendeels onopgemerkt. Rusland was van de radar terwijl de focus lag op Afghanistan en het Midden-Oosten in het algemeen. Pas na de bezetting en annexatie van de Krim begon de westerse politieke elite Rusland als een bedreiging te beschouwen. Dit bracht ook de activiteiten van Moskou weer in het vizier van inlichtingendiensten.

In 1930 schreef professor Dmitry Manoeilsky van de Leninistische School voor Politieke Oorlogvoering in Moskou dat Rusland de meest progressieve

vredesbeweging ter wereld aan het opzetten was om het Westen in slaap te wiegen. Ervan overtuigd dat een oorlog tussen de systemen communisme en kapitalisme onvermijdelijk was, dacht Manoeilsky dat “dwaze en decadente kapitalistische landen graag van de gelegenheid gebruik zullen maken om met ons samen te werken om hun eigen vernietiging te bewerkstelligen. Ze zullen elke gelegenheid aangrijpen om vrienden te worden. Zodra de vijand zijn waakzaamheid verslapt, zullen we ze met onze ijzeren vuist verpletteren.” Moskou zorgde goed voor zijn westerse aanhang. In de jaren tachtig kregen Franse communisten 24 miljoen dollar, terwijl Amerikanen 21 miljoen dollar ontvingen. Finse communisten kregen een royale beloning van 16,5 miljoen dollar voor hun pro-Russische opvattingen. Tijdens de laatste twee decennia van de Sovjet-Unie verdeelde Moskou meer dan 400 miljoen dollar aan dergelijke uitkeringen over de hele wereld, voornamelijk aan communistische bewegingen. Maar ook vandaag gaat de strijd om de gunsten in het Westen nog door, zij het vanuit zeer gewijzigde politieke opvattingen. De nieuwe klanten van Rusland zijn voornamelijk extremistische krachten van zowel verstand stalinistisch links als (extreem)rechts, en door hen te steunen probeert Moskou de integriteit van de Europese Unie en de NAVO te verzwakken, de interne stabiliteit van hun lidstaten te verstoren en de omstandigheden te creëren voor een Finlandisering van Europa.

2. BRIGADES VAN ‘EXPERTS’

Zoals in het vorige hoofdstuk aangegeven werden de sociale media een goudmijn voor inlichtingendiensten waar het gaat over verspreiding van nep-nieuws, desinformatie en propaganda. Sinds de opkomst van die sociale media zien we ook een geweldige toename van het aantal ‘experts’ op talloze gebieden. Hun bijdragen leveren meestal oninteressante discussies op, omdat zowel de ‘experts’ als degenen die op hun beweringen reageren al bij voorbaat overtuigd zijn van hun eigen gelijk. Voor sommige van die ‘experts’ zijn er zelfs nieuwe benamingen aan het taalgebruik toegevoegd. Het gaat dan om de Russische trollen, ook Poetintrol, Kremlintrol of Kremlinbot genoemd. Zij maken deel uit van hele brigades die zich op de sociale media manifesteren als politieke commentatoren en kritische opmerkingen van anderen pareren, dat alles ten dienste van de Russische regering en de politiek van Poetin. Een aantal van hen levert dat zelfs een betaalde functie op. Zij verschijnen internationaal op politieke blogs, op internetforums en de overige ‘sociale’ media als Facebook, Twitter, Instagram. Hun voornaamste taak is om middels desinformatie pro-Russische propaganda naar voren te brengen en het beleid van Poetin zo’n beetje de hemel in te prijzen. Tijdens de sinds februari 2022 voortdurende oorlog die Poetin begon tegen Oekraïne werd een verhoogde activiteit van trollen waargenomen op veel sociale platforms waarbij desinformatie werd verspreid over de voortgang van de zogenaamde ‘speciale militaire operatie’. De kunst daarbij was om zoveel mogelijk identieke desinformatie via zoveel mogelijk bronnen te verspreiden zodat de geloofwaardigheid toenam. De allereerste Kremlintrollen waren nauw verbonden aan een organisatie die *Internet Research Agency* heet, een in Sint-Petersburg gevestigd bedrijf onder leiding van Jevgenij Prigozjin, een trouwe bondgenoot van Poetin. In 2016 werd Prigozjin al beschuldigd van inmenging in de Amerikaanse presidentsverkiezingen toen Donald Trump aan de macht kwam.

De oudste gedocumenteerde optredens van trollen stammen uit april 2003 en worden beschreven in het artikel “*Het virtuele oog van Big Brother*” van de Franse journaliste van Russische afkomst Anna Poljanskaja, dat ze schreef samen met Andrej Krivov en Ivan Lomako, en werd gepubliceerd op *Vestnik*

Online. In het artikel wordt aangegeven dat oorspronkelijk de bijdragen aan forums op Rusnet, het Russische internet, vooral liberale en democratische waarden weerspiegelen, maar dat er na 2000, vanaf het aan de macht komen van Poetin, de omslag plaatsvindt naar totalitarisme. Deze omslag is volgens de auteurs het gevolg van het feit dat vanaf dat moment pro-Russische commentatoren afkomstig zijn uit kringen van de Russische staatsveiligheidsdiensten. In een latere studie, uitgevoerd in opdracht van de Britse regering, wordt duidelijk gemaakt hoe het bewind van Poetin tracht de publieke opinie op sociale media te manipuleren, waarbij veelvuldig gebruik gemaakt wordt van de mogelijkheden die kranten en tijdschriften op internet bieden om op hun publicaties te reageren. Vaak is het daarvoor nodig om zich te laten registreren, waarvoor de trollen zich bedienen van een groot aantal aliassen of valse identiteiten, die soms zelfs worden gestolen van nietsvermoedende internetgebruikers.

Door de Russische tak van de internationale hackersgroep *Anonymous* werden begin 2012 een groot aantal e-mails gepubliceerd, afkomstig van de leiding van de pro-Poetin jongerenorganisatie Nashi ('De onzen'). Onderzoek van de e-mails toonde aan dat de groepering, soms in het Westen ook cynisch de Poetin-Jugend genoemd, zich bezighield met een reeks van activiteiten als het commentaar leveren op kritische berichten over Rusland en Poetin, het betalen van bonussen aan degenen die dergelijke commentaren schreven en het bijhouden van blogs. Uit de e-mails bleek dat leden van 'trollenbrigades' 85 roebel (toen circa 3 Euro) of meer per geleverd commentaar ontvingen, mede afhankelijk van de hoeveelheid respons die het commentaar opleverde. In sommige gevallen waren er zelfs bedragen van 600.000 roebel (21.000 Euro) uitbetaald voor levering van honderden commentaren op voor Rusland negatieve berichtgeving op internet. Behalve leden van de 'trollenbrigades' werd ook een aantal veelgelezen bloggers betaald voor het naar voren schuiven van standpunten van de Russische machthebbers.

Freedom House, een Amerikaanse NGO, die onderzoek doet naar democratie, politieke vrijheid en mensenrechten, publiceert een jaarlijkse rapportage over deze onderwerpen. Het is een instelling zonder winstoogmerk, die echter wel wordt gefinancierd door de Amerikaanse overheid, maar ook door donaties.

In het rapport uit 2013 over de vrijheid in de wereld, waarin onder meer de persvrijheid en de vrijheid van het internet aan de orde komen, meldt Freedom House dat in 22 van de 60 onderzochte landen er sprake is van betaalde commentatoren die standpunten van regeringen verdedigen door op internet discussies te manipuleren. Daarin wordt volgens het rapport door Rusland, samen met China en Bahrein, al enkele jaren het voortouw genomen. In datzelfde jaar deden Russische journalisten onderzoek naar het bovengenoemde Internet Research Agency (IRA) in Sint-Petersburg, waar op dat moment minstens 400 mensen werkzaam waren. Zij ontdekten dat de IRA jonge mensen als “Internet operators” in dienst nam en hen betaalde om pro-Russische commentaren op sociale media te publiceren, maar ook items gericht tegen Aleksej Navalny, de Amerikaanse politiek en cultuur en het ‘gedegenereerde Westen’ in de meest brede zin, met een voornaam accent op verdorvenheid, het ontbreken van normen en waarden, homoseksualiteit.

Steeds meer media besteedden aandacht aan de pogingen van de Russische regering om door de verspreiding van desinformatie de publieke opinie naar haar hand te zetten. In 2014 en 2015 werd er onderzoek gedaan door journalisten van oppositiekrant *Novaja Gazeta* en het *Institute of Modern Russia*, een politieke denktank gevestigd in New York. Het instituut werd in februari 2010 opgericht door mensenrechtenexperts en experts op het gebied van de internationale betrekkingen tussen de Verenigde Staten en Rusland. Aanleiding voor deze onderzoeken was de sterk toegenomen activiteit van Kremlinrollen ten gevolge van het begin van de oorlog met Oekraïne in 2014 (het ontstaan van de twee republiekjes in het oosten van het land en de annexatie van de Krim) en de moord op Boris Nemtsov, prominent politicus van de oppositie. Zo werd ontdekt dat er rond Twitter een heel netwerk van trollen was opgebouwd die over ruim 20.000 accounts van fakegebruikers beschikte om desinformatie te verspreiden over de moord op Nemtsov en de gebeurtenissen rond de “Volksrepubliekjes” Donetsk en Loegansk (DNR en LDR) in het oosten van Oekraïne. Volgens een bericht in het Britse dagblad *The Guardian* zou de inzet van trollenbrigades om de politiek van Poetin te promoten inmiddels een miljoenenoperatie zijn. De krant noemde de inzet van talloze trollen een belangrijk onderdeel van een gecoördineerde psychologische oorlogsvoering. Maar ook de inzet van nietsvermoedende buitenstaanders droeg vaak bij aan

het succes van een publiciteitscampagne door Kremlinrollen. Zo stuurde Donald Trump, toen hij president van de VS was, op Twitter een bericht rond dat hij had gekopieerd van een Russische fake account. In 2017 werd door *NBC News* bekendgemaakt dat hij een van de bijna 40 beroemdheden en politici was die, samen met zo'n 3000 nieuwssites, regelmatig berichten had gedeeld die afkomstig waren van accounts van Russische Kremlinrollen. "Webbrigades van Kremlinrollen plaatsen soms wel honderden commentaren op een dag waarin ze kritiek uitoefenen op Russische oppositiefiguren en de politieke machthebbers in Moskou voortdurend prijzen," stelt het *Russia Country report Freedom on the Net 2014*. Commentatoren reageren eveneens op discussies over onderwerpen die in Rusland taboe zijn, zoals de historische rol van Jozef Stalin, de politieke oppositie, dissidenten als Mikhail Khodorkovsky, vermoorde journalisten, en kwesties rond internationale conflicten of rivaliteiten met landen als Estland, Georgië en Oekraïne, maar ook met de buitenlandse politiek van de Verenigde Staten en de Europese Unie. Om niet te veel op te vallen en verdenking van de betrokkenheid van trollen te voorkomen worden de politieke commentaren geplaatst tussen neutrale berichten over bijvoorbeeld reizen, muziek, koken of huisdieren. De invloed die deze Kremlinrollen hebben op de publieke opinie is over het algemeen niet erg groot, maar zij zorgen er wel voor dat sommige discussieforums hun belang verliezen omdat mensen ophouden te reageren op de berichten van de trollen, aangezien die voortdurend een agressieve, vijandelijke sfeer creëren tegen degenen die kritisch reageren op hun beweringen. Trollen reageren op bepaalde berichten met een stortvloed aan modder en beledigingen. Dat maakt het voor velen betekenisloos om nog ergens op te reageren. Volgens een onderzoek dat werd uitgevoerd door de BBC op basis van een aantal gelekte documenten zouden de activiteiten van Kremlinrollen strikt gereguleerd zijn middels een reeks van richtlijnen. Elk bericht dat op een blog wordt gepubliceerd zou, volgens de gelekte files, niet minder dan 700 tekens moeten omvatten als het overdag wordt geplaatst, terwijl berichten in de nacht uit niet minder dan 1000 tekens moeten bestaan. Het gebruik van afbeeldingen en sleutelwoorden in het bericht en de kopregel wordt ook aanbevolen. Een aantal te gebruiken sleutelwoorden staat vast, waaronder Oekraïne, de Russische binnenlandse oppositie en de relaties met het Westen. Op een gemiddelde werkdag zouden